

Tilburg University

Psychologie en de multiculturele samenleving

van de Vijver, F.J.R.

Publication date:
2001

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

van de Vijver, F. J. R. (2001). *Psychologie en de multiculturele samenleving*. (Rede Social Sciences). Katholieke Universiteit Brabant/ FSW.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

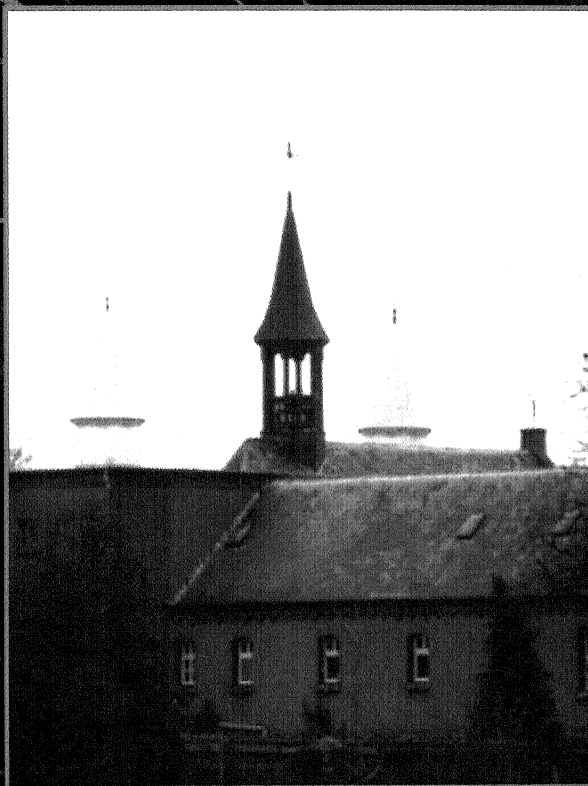
Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

R
E
D
E

PSYCHOLOGIE EN DE MULTICULTURELE SAMENLEVING

SOCIAL SCIENCES

SOC
E75
42256

Fons van de Vijver

Psychologie en de multiculturele samenleving

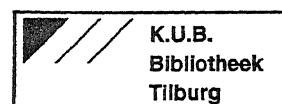
Rede

uitgesproken bij de aanvaarding van
het ambt van hoogleraar Cultuurpsychologie
aan de Katholieke Universiteit Brabant

op 11 mei 2001

door

Fons van de Vijver

Katholieke Universiteit Brabant
©2001 F.v.d Vijver/Faculteit Sociale Wetenschappen - Katholieke
Universiteit Brabant

ISBN 90-75001-39-8

Behoudens ingeval beperkingen door de wet van toepassing zijn, en onder
gehoudenheid aan de gestelde voorwaarden te voldoen, mag zonder schriftelijke
toestemming van de auteur niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd en/of openbaar
gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of anderszins, hetgeen ook van toepassing is op de gehele of gedeeltelijke
bewerking.

Mijnheer de rector, geachte aanwezigen,

Inleiding¹

Deze oratie bestaat uit drie delen. In het eerste deel ga ik in op het bekende verschijnsel dat we, veelal onbewust, nogal andere maatstaven aanleggen in het beoordelen van leden van onze eigen cultuur en leden van andere culturen. Dit thema komt op verschillende plaatsen terug in het tweede deel dat ingaat op de situatie van de psychologie in Nederland als multiculturele samenleving. Mijn conclusie zal zijn dat er in de laatste tien jaar het nodige gebeurd is, maar meer dan een voorgerecht is het niet. In het derde deel probeer ik een beschrijving te geven van de taken die voor ons liggen wil de psychologie haar potentiële rol in de multiculturele samenleving waar maken.

Idolen in cultuurperceptie

Toen ik in Tilburg psychologie studeerde, was een van de meest fascinerende boeken die ik gelezen heb, “Idolen van de psycholoog” (Linschoten, 1964). Linschoten, de auteur, was opgegroeid in een fenomenologische traditie. Hij was vooral bekend geworden door een inleiding op dit terrein van zijn hand. Hij was een vooraanstaand vertegenwoordiger van een stroming die de eigen ervaringen van de psycholoog als uitgangspunt neemt. Het was ook een vorm van psychologie waarin de kracht van een argumentatie niet gebaseerd is op gegevens maar op overredingskracht. Het is niet verwonderlijk dat fenomenologen vaak goed konden schrijven en veel naar schrijvers en dichters verwezen. In “Idolen van de psycholoog” rekent Linschoten af met deze vorm van psychologie en daarmee met zijn eigen wetenschappelijke verleden.

De auteur begint zijn betoog met een verwijzing naar de status van verschillende wetenschappelijke disciplines. Neem bijvoorbeeld de wiskunde.

¹ Ik dank Lona Goudswaard en Ype Poortinga voor commentaar op een eerdere versie en Esther van den Reek voor het beschikbaar stellen van de foto op de voorkant van de omslag.

Niet al te veel mensen weten veel van dit vakgebied, maar wat we weten lijkt net genoeg om ons ervan te overtuigen dat wiskunde een moeilijk vak is waar we weinig verstand van hebben. Hoe anders ligt dit bij de psychologie! Net als bij de wiskunde zijn er weinig mensen die verstand hebben van de psychologie als wetenschappelijke discipline, maar tegelijkertijd denken we er allemaal verstand van te hebben, omdat we tenslotte zelf mens zijn. Linschoten is daar niet van onder de indruk: "Psychologie kan en mag niet bevangen blijven in de alledaagse denkwijzen over gedrag en beleving. Wetenschappelijk denken en onderzoek beoogt verklaring van verschijnselen. Om tot een verklaring te komen, moet men zich dikwijls losmaken zowel van de inhoud als van de vorm van het alledaagse denken" (p. 19). Het gezond verstand als maat van de dingen; daar had Linschoten weinig mee op. In zijn visie is ons gezond verstand minder de spiegel van de werkelijkheid dan we graag willen geloven.

Linschoten greep in zijn kritiek terug op de idolenleer van Francis Bacon, een ongeveer vier eeuwen geleden werkende Engelse filosoof en staatsman. Bacon was geïnteresseerd in systematische fouten in onze waarneming, een onderwerp dat in de belangstelling stond in een tijd waarin een steeds grotere rol toegekend werd aan de menselijke waarneming in de wetenschap. In 1620 had hij in zijn *De Novum Organum* een idolenleer geformuleerd. Idolen zijn filters waardoor wij de werkelijkheid zien. Het zijn echter filters, die ons zicht vertroebelen. Ik zal hier twee van de vier idolen van Bacon kort beschrijven. De eerste is "idola tribus" oftewel idolen van de stam. Goede voorbeelden zijn visuele illusies. Linschoten benadrukt de universaliteit van deze illusies. Segall, Campbell en Herskovits (1966) hebben aangetoond dat gevoeligheid voor bepaalde visuele illusies door culturele factoren bepaald wordt (cf. Poortinga (1998). Onze cultuur vertekent kennelijk onze waarneming.

De tweede soort is de "idola specus" oftewel "persoonlijke drogbeelden, stokpaardjes, die op opvoeding, gewoonte, en toevallige omstandigheden berusten" (Linschoten, 1964, p. 57). Veel van wat wij als vanzelfsprekend ervaren blijkt helemaal niet zo natuurlijk te zijn. De meeste kinderen die in een nucleair gezin opgevoed worden ontwikkelen zich tot lichamelijk en psychisch gezonde volwassenen. Uit onderzoek is echter gebleken dat een

nucleair gezin noch een noodzakelijke noch een voldoende voorwaarde voor gezonde groei is.

Binnen het bestek van deze oratie gaat het vooral om onze idolen in de perceptie van andere culturen. In mijn visie zijn enkele idolen van groot belang vanwege hun frequente vóórkomen. De eerste “idola specus” is de uit de sociale psychologie bekende “fundamentele attributiefout” (Ross, 1977). Binnen de interculturele communicatie komt deze fout erop neer dat positieve gedragingen van leden van de eigen groep worden toegeschreven aan interne mechanismen (intelligentie, vaardigheid) terwijl negatieve gedragingen toegeschreven worden aan externe omstandigheden. Bij beoordelingen van het gedrag van leden uit een andere groep werkt het net andersom. Als wij van de Duitsers winnen in een of andere sport, waren we sterker; als we verliezen, was het veld slecht, hadden de Duitsers geluk of maakte de scheidsrechter fouten. De fundamentele attributiefout kan verschillende psychologische functies hebben zoals het bewaren of bevorderen van de cohesie van de groep, het handhaven van de positieve visie op de eigen groep en het vermijden van conflicten binnen de eigen groep.

Dat ook wetenschappers dit fenomeen niet vreemd is, werd geïllustreerd door Gilbert en Mulkay (1984). Toen aan wetenschappers in een interview gevraagd werd om een aantal theorieën uit hun vakgebied weer te geven, verwezen ze in de beschrijving van hun eigen theorieën naar fysieke evidentie (situationele factoren) en bij de beschrijving van theorieën van anderen meer naar persoonlijkheidseigenschappen. De wetenschapper zelf zegt zijn of haar theorie ontwikkeld te hebben als reactie op bestaande theorieën terwijl collega-wetenschappers aangeven dat de theorie goed bij de persoon past.

Het is goed om even stil te staan bij een attributie die veel gebruikt wordt in de interculturele communicatie: culturele achtergrond. We zeggen dat iemand iets doet omdat hij of zij uit Somalië komt. Iemand heeft een bepaald gedrag vertoond omdat Marokkanen dat nu eenmaal doen. Laten we eens nader naar een degelijke verklaring kijken. Strikt genomen wordt verwezen naar een intern kenmerk. Personen uit Somalië of Marokko heten bepaalde eigenschappen te bezitten. Opvallend is dat deze categoriale attributies vaak weinig zeggend zijn (Poortinga, Van de Vijver, Joe, & Van de Koppel, 1987; Poortinga & Van de Vijver, 1987). Als we zeggen dat een Amerikaanse

vrouw zich op een bepaalde manier gedraagt omdat ze Amerikaanse is, wordt daarmee heel weinig verklaard. Op andere terreinen lijken we minder snel geneigd om zulke vage verklaringen te geven of te accepteren. Als een dokter zegt dat we hoesten omdat we ziek zijn, lijkt daarmee weinig verkeerd gezegd, maar veel inzicht in de aard van de ziekte en de mogelijke remedies wordt er niet mee gegeven.

De fundamentele attributiefout is om een tweede reden interessant voor de cross-culturele psychologie. Er zijn aanwijzingen dat personen uit verschillen culturen niet evenveel geneigd zijn de fundamentele attributiefout te vertonen. Personen uit Westerse, (of in het tegenwoordig zo populaire jargon) individualistische culturen zijn meer geneigd deze fout te vertonen dan personen uit niet-Westerse, collectivistische culturen. Morris en Peng (1994) vonden dat in beschrijvingen van criminaliteit Amerikaanse journalisten vaker naar de persoonlijkheid van de dader(s) verwezen en minder naar situationele omstandigheden dan niet-Amerikaanse journalisten. Een ander onderzoek naar krantenberichten wijst in dezelfde richting. Hallahan, Lee en Herzog (1997) analyseerden Amerikaanse en Chinese krantenberichten over sportgebeurtenissen. In vergelijking met Amerikaanse journalisten schreven Chinese journalisten vaker over verliezers en maakten daarbij meer gebruik van externe omstandigheden om het verlies te verklaren (zoals weer, een slechte terreingesteldheid of sterke tegenstanders). Het onderzoek laat zich goed samenvatten in de conclusie van Norenzayan, Choi en Nisbett (1999) dat indien informatie over de situatie aanwezig is, westerlingen minder geneigd zijn om deze te gebruiken in hun oordeel. Mogelijk heeft dit verschil te maken met opvoedingspatronen, waarbij kinderen in niet-westerse samenlevingen meer bescheidenheid geleerd wordt in het toeschrijven van eigen succes. Volgens deze "bescheidenheidsnorm" mogen kinderen eigen succes niet toeschrijven aan verondersteld aangeboren eigenschappen, zoals talent, maar wel aan te beïnvloeden persoonlijke factoren, zoals motivatie, en aan externe factoren zoals een goede onderwijzer of een gemakkelijk examen. Het is ook in lijn met onderzoekresultaten op het gebied van Locus of Control (Berry, Poortinga, Segall, & Dasen, 1992). Personen in rijkere, westerse landen zeggen meer het gevoel controle te hebben over hun leven dan personen in armere, niet-westerse landen.

Het tweede voorbeeld van een “idola specus”, en zo mogelijk een nog belangrijkere bron van vertekening in de waarneming van het gedrag van mensen uit andere culturen is etnocentrisme. In de beoordeling van andere mensen gaan we uit van onze eigen culturele achtergrond en we komen er in de vergelijking met andere culturen meestal positief vanaf. Whitakker en Whitakker (1972) vroegen studenten uit de Verenigde Staten, Argentinië, Fiji, India, and Nieuw Zeeland om een kaart van de wereld te tekenen. Het eigen land werd consistent als te groot afgebeeld. Het meest uitgebreide onderzoek naar etnocentrisme is uitgevoerd door Brewer en Campbell (1976). Deze auteurs deden onderzoek bij 30 Afrikaanse groepen die bij elkaar in de buurt woonden (in Oeganda, Kenia en Tanzania). Proefpersonen kregen vragen te beantwoorden over hun eigen culturele groep en andere groepen die in dezelfde streek woonden. De belangrijkste bevinding was dat de proefpersonen de sterkst positieve meningen rapporteerden over hun eigen groep. Alle 30 culturen vertoonden dus etnocentrisme. Als leden van 30 groepen zoiets doen, is dit een opvallende en indrukwekkende bevinding. Wat verder opviel was dat men personen uit andere culturen liever mocht naarmate de culturen machtiger of moderner waren. Voor zover we weten, zijn deze mechanismen universeel.

We hoeven echter niet naar Afrika te gaan om etnocentrisme te vinden. Phalet, Van Lotringen en Entzinger (2000) hebben aan 300 Turken, 300 Marokkanen en 300 autochtonen in Rotterdam tussen de 18 en 30 jaar gevraagd hoe ze over elkaar dachten. Ook hier kreeg de eigen groep steeds de hoogste score, hoewel het verschil voor de Marokkaanse groep niet significant was. De gelijkenis met het onderzoek van Brewer en Campbell, waarin gevonden werd dat men positiever stond tegenover machtige andere groepen, is opmerkelijk.

In een groot deel van de cross-culturele literatuur wordt etnocentrisme gezien als een vloek die met wortel en tak bestreden moet worden. De kritiek richt zich met name op de bevoordeling van de eigen groep en de negatieve gevolgen die dit kan hebben op bijvoorbeeld intergroepsrelaties en interculturele communicatie. De kritiek gaat er echter aan voorbij dat etnocentrisme mogelijk een verklaarbare reactie is. In economische termen zou je kunnen zeggen dat in vergelijking met andere culturen, onze eigen cultuur

het meest in ons geïnvesteerd heeft en dat wij zelf ook het meeste in deze cultuur investeren. Vanuit het perspectief van het individu is het logisch om de voorkeur te geven aan de groep waar je het meeste van te verwachten hebt (en waar je mettertijd ook het meest in geïnvesteerd hebt). Dat na de eigen groep machtige en moderne groepen zich in de meeste sympathie mogen verheugen, is hiermee ook in overeenstemming. Onze voorkeuren zijn in overeenstemming met onze belangen. In deze visie is etnocentrisme vooral een gevolg van eigenbelang.

Verder zou etnocentrisme wel eens een belangrijke eigenschap van de mens als informatieverwerker kunnen zijn. In essentie betekent etnocentrisme niet veel meer dan dat je van je eigen referentiekader uitgaat in het omgaan met anderen. Voor onze eigen culturele groep is ons referentiekader rijker dan voor andere culturen. Onze cognitieve schema's zijn derhalve beter toegerust voor onze eigen groep dan voor andere groepen. Volgens Shiraev en Levy (2001) is een van de grote problemen in interculturele communicatie dat we niet beseffen dat onze categorieën slecht of helemaal niet van toepassing zijn in de beoordeling van het gedrag van personen uit andere culturen (de auteurs noemen dit assimilatiebias, omdat we nieuwe gedragingen assimileren aan onze schema's terwijl we zouden moeten accommoderen en onze schema's zouden moeten aanpassen). Malpass (1974) heeft aangetoond dat we gezichten van mensen van ons eigen ras beter herkennen dan gezichten van mensen uit andere rassen. Het goed kunnen onderscheiden van leden van de eigen culturele groep is al op zeer jonge leeftijd van groot belang. Het betreft hier een soort etnocentrisme dat wel heel vanzelfsprekend en heel vroeg in het leven tot stand komt en dat mogelijk zelfs een biologische oorsprong zou kunnen hebben in de vorm van cognitieve modules voor gezichtsherkenning. Er zijn studies waaruit blijkt dat als kinderen in een multiculturele samenleving wonen, ze al op vier- à vijfjarige leeftijd een notie hebben van etnische verschillen en een voorkeur hebben voor de eigen culturele groep.

U zult zich misschien afvragen of zoveel drukte gerechtvaardigd is over onvolkomenheden in onze interculturele waarneming. Het belang daarvan moet echter niet onderschat worden. De vertekeningen kunnen ons gedrag gemakkelijk beïnvloeden. Zo kunnen idolen als een zogenaamde "self-fulfilling prophecy" werken. Onze verwachtingen kunnen dingen doen gebeuren.

Als we van een andere culturele groep vinden dat deze vriendelijk is, zullen we leden ervan vriendelijk bejegenen waardoor we zelf vriendelijk gedrag bij de andere partij oproepen. Een kras staaltje van self-fulfilling prophecies is gegeven in een onderzoek van Shih, Pittinsky en Ambady (1999). Deze onderzoekers waren geïnteresseerd in wiskundige vaardigheden van Aziatisch-Amerikaanse studentes. In één conditie werd in de instructie aangegeven dat vrouwen een gemiddeld lagere score op dit soort tests hebben dan mannen. In de testinstructie van de andere conditie werd gezegd dat Aziatisch-Amerikanen gemiddeld een hogere score hebben op dit soort tests dan blanke Amerikanen. Indien hun geslacht benadrukt was, deden studentes het slechter dan een controlegroep terwijl studentes wier etnische herkomst benadrukt was het beter deden dan de controlegroep. We kunnen onze idolen in letterlijke zin waar maken.

In mijn betoog waren het tot dusver steeds de proefpersonen die idolen vertoonden. Dit zou de onterechte suggestie kunnen wekken dat psychologen zelf geen idolen vertonen. Niets is minder waar. Ik doel hier bijvoorbeeld op de discussie over interculturele verschillen in intelligentie. Wie de discussie volgt kan zich niet helemaal aan de indruk onttrekken dat de vaak ferme opvattingen die geventileerd worden niet altijd geschraagd worden door een grote kennis van het relevante onderzoeksmateriaal en de subtiliteiten van het interpreteren van dergelijke verschillen. Nederland is niet uniek in dit opzicht. In Amerika brachten Herrnstein en Murray in 1994 een boek uit over de relatie tussen intelligentie en de klassenstructuur van de Amerikaans samenleving. Hun centrale these was dat veel sociale problemen (zoals ongelijke inkomens verdeling en tienerzwangerschappen) gerelateerd zijn aan intelligentie en dat er forse verschillen in intelligentie tussen culturele groepen bestaan. De auteurs presenteerden nauwelijks nieuwe data, maar brachten bestaande resultaten samen. Ondanks deze beperkte nieuwwaarde creëerde het boek een controverse. Het is waarschijnlijk niet overdreven te stellen dat het boek meer critici dan lezers had. De auteurs hadden duidelijk een gevoelige snaar geraakt.

In Nederland verloopt het openbare debat mogelijk iets minder krampachtig, maar soepel gaat het geenszins. Op veel kleinere schaal hebben de problemen rond Herrnstein en Murray's boek zich in Nederland ook voor-

gedaan naar aanleiding van het verschijnen van het proefschrift van Jan te Nijenhuis (1997), waarin uitspraken werden gedaan over de intelligentie van Turkse migranten en autochtone Nederlanders. Ook in Nederland bleken cross-culturele verschillen in intelligentie de gemoederen sterk bezig te houden. Ook hier staan de idolen van de "political correctness" en wetenschap op gespannen voet. En ander voorbeeld was enige tijd geleden te vinden in het NRC. In de kolommen van deze krant werd een discussie gevoerd over Nederland als multiculturele samenleving naar aanleiding van een ingezonden brief van Paul Scheffer, die stelde dat de integratie van allochtonen in Nederland op hoofdlijnen gefaald heeft; hij had het over het multiculturele drama. In de talloze reacties die volgden viel op dat allochtone briefschrijvers vaak veel positiever waren dan autochtone briefschrijvers. De normen voor succesvolle acculturatie lijken voor beide groepen nogal uiteen te lopen. Wat tenslotte opvalt aan zowel de Amerikaanse als Nederlandse discussie is waar deze *niet* over gaat. Onze idolen in cultuurperceptie zijn selectief. Slechts enkele soorten cross-culturele verschillen staan in de belangstelling. Cross-culturele verschillen in persoonlijkheid, attitudes en perceptuele vermogens staan niet in de maatschappelijke belangstelling. Uit het dikke boek van de psychologie worden slechts enkele pagina's gekozen.

Laat ons enkele conclusies trekken. Er zijn systematische vertekeningen in onze waarneming van het gedrag van mensen uit andere culturen. Uiteraard bedoel ik niet te zeggen dat alle interculturele waarneming incorrect is; alleen dat het sneller fout gaat met cross-culturele dan met intraculturele waarneming en dat de vertekening veelal in een bepaalde richting gaat. Er is een oud Chinees spreekwoord dat zegt dat tweederde van wat we zien achter onze ogen zit. Een hedendaagse variant zou kunnen zijn dat tweederde van wat we zien tussen onze oren zit. Zeker bij interculturele perceptie geldt dit.

Psychologie in een multiculturele samenleving

Enkele begrippen

Nu we de rol van idolen in cross-culturele perceptie onderzocht hebben, hebben we de basis gelegd voor het tweede deel van de presentatie dat handelt over psychologische aspecten van de multiculturele samenleving. Vooraf moeten we enkele begrippen de revue laten passeren. Om te beginnen het begrip "*acculturatie*". De meest gebruikte definitie van acculturatie verwijst naar psychologische processen die plaats vinden als leden van verschillende culturen langdurig met elkaar in contact komen. Deze definitie is wat eenzijdig en gaat voorbij aan het feit dat migranten vaak nauwelijks nog contact hebben met de oorspronkelijke cultuur waardoor zij niet mee veranderen met deze cultuur maar wel een eigen cultuurdynamiek vertonen. Het Spaans van Spanjaarden is niet helemaal identiek aan dat van Zuid-Amerikanen en dit verschilt weer van het Spaans van Latino's en Hispanics in de Verenigde Staten (Artiola y Fortuny & Mullaney, 1997). Binnen Nederland doen zich binnen de allochtone talen vergelijkbare ontwikkelingen voor.

Het begrip "*multiculturele samenleving*" verdient ook enige toelichting. In het kader van deze presentatie wordt hiermee vooral op de grote verscheidenheid aan culturen in Nederland gedoeld. De multiculturele samenleving is een belangrijk thema geweest in verschillende inaugurele redes van de laatste jaren. Mijn definitie sluit aan bij de rede van Poortinga (1998), die over psychologische aspecten van multiculturele samenlevingen sprak en Vallen (2000) die het over taal- en onderwijskundige aspecten had. Net als Poortinga richt ik me vooral op de psychologische gevolgen. Mijn definitie is bewust beperkter dan die van De Ruijter (2000) die zich richtte op multiculturalisme op mondiale schaal en het begrip plaatste in een spanningsveld tussen globalisering en lokalisering. Steeds intensievere contacten tussen culturen gaan tegenwoordig samen met meer aandacht voor subnationale culturen. De mogelijk bijbehorende psychologische consequenties zijn echter nog nauwelijks onderzocht.

Veel westerse samenlevingen worden de laatste decennia gekenmerkt door een veel grotere immigratie van allochtonen dan een emigratie van autochtonen.

De veelbesproken globaliseringstendens doet sterk vermoeden dat tijdelijke en permanente migratie en intensieve interculturele contacten nieuwe, maar waarschijnlijk permanente, eigenschappen van westerse samenlevingen zijn. Als gevolg hiervan bestaan binnen westerse samenlevingen verschillende culturele groeperingen naast elkaar en komen acculturatieprocessen op gang. In theorie leiden dergelijke processen tot veranderingen in beide culturen; in de praktijk zijn de verschillen in groeps grootte en macht zo groot dat acculturatie bijna enkel betrekking heeft op de psychologische veranderingsprocessen bij migranten. Toch zijn autochtone Nederlanders belangrijke spelers in het acculturatieproces. Opvattingen van autochtonen hebben een belangrijke invloed op de mogelijkheden en beperkingen van acculturatie van allochtonen. Juridische kaders zijn uiteraard ook van belang. Het grondwettelijk verbod op discriminatie bepaalt een belangrijke voorwaarde voor acculturatie. Om iets van psychologische acculturatie in Nederland te begrijpen is de wet echter nauwelijks van belang. Moeilijkheden die allochtonen ondervinden in het acculturatieproces zijn (op procedurele kwesties zoals het verkrijgen van visa en verblijfsvergunningen na) veel meer van sociale aard, of zoals Shadid (1998) stelt: "Men kan daarom stellen dat de obstakels die een bevredigende oplossing van kernkwesties in de weg staan [zoals beleven van eigen identiteit en deelname aan alle sectoren van de samenleving, fvdv] niet primair juridisch, maar sociaal-normatief van aard zijn" (p. 12). Linschoten's idolen spelen hierbij uiteraard een rol.

Een derde begrip waar even bij stil gestaan moet worden, betreft de aanduiding van de groep die we onderzoeken: zijn het gastarbeiders, vluchtelingen, asielzoekers, culturele minderheden, migranten, buitenlanders of allochtonen? Zijn het Belgen, Duitsers, Marokkanen of Turken? Zijn het gasten of "medelanders"? Gaan we hen indelen op basis van nationaliteit, geboorteland, taal of zelfgerapporteerde identiteit (Broeder & Extra, 1998)? Alle gebruikte indelingscriteria hebben voor- en nadelen. Van sommige termen is intussen de onjuistheid of onvolledigheid wel bekend, zoals het nauwelijks meer gehanteerde begrip "gastarbeider". Tegenwoordig hoor je vaker begrippen als allochtonen en migranten. Toch zijn ook deze termen niet zonder problemen. Het eerste probleem is wel het etnocentrisme van de termen. Het is "wij" tegenover "zij". Het gebruik van één term getuigt niet van een

diep inzicht in de vaak grote culturele verschillen binnen en tussen de groepen in Nederland. Een tweede probleem is de definitie. Leden van een eerste generatie die nauwelijks contact hebben met de Nederlandse cultuur, de Nederlandse taal niet spreken en wier sociale netwerk vooral op de eigen culturele groep gericht is, zullen in vrijwel alle definities als allochtonen aangemerkt worden. Maar hoe zit het dan met een tweede en derde-generatie Turken en Marokkanen die nog weinig contacten met de cultuur van hun voorouders hebben? Er zijn allerlei definities mogelijk om aan te geven of iemand autochtoon of allochtoon is. Een juridische definitie, gedefinieerd op basis van het paspoort, is vaak eenduidig maar een eerste-generatie politiek vluchteling met een Nederlands paspoort als autochtoon aanmerken ligt niet voor de hand. Definities in termen van verblijfsduur werken ook niet goed. Er zijn in Amerika derde-generatie migranten die veel dichter bij hun oorspronkelijk cultuur dan bij de Amerikaanse cultuur staan (bijvoorbeeld Chinezen in China towns), maar er zijn ook tweede- en derde-generatie migranten die niet eens meer de oorspronkelijke taal van hun ouders en grootouders spreken. Psychologen geven nogal eens de voorkeur aan zelfdefinities. Er wordt dan gevraagd hoe men zichzelf ziet: als lid van de oorspronkelijke groep, de Nederlandse groep, of allebei. In feite zou je om de definitie volledig te maken ook aan de directe omgeving een oordeel moeten vragen. Om acculturatie te begrijpen zijn beide oordelen van belang, vooral waar deze niet in overeenstemming zijn. Allochtonen geven nog wel eens aan dat autochtone Nederlanders je uiteindelijk toch altijd als buitenlanders blijven zien. Het probleem van alle definities is dat de complexe werkelijkheid waarin individuen zich veelal tussen culturen bevinden weinig recht gedaan wordt door als een magneet alle individuen naar een van beide polen (autochtonen en migranten) te trekken.

Het moge duidelijk zijn dat ik met enige schroom de begrippen allochtonen, autochtonen en migranten hanteer. De belangrijkste reden om er toch voor te kiezen is het praktisch nut in het bestuderen van acculturatie. Het zijn generieke aanduidingen van de spelers - stakeholders in modern jargon - in het acculturatieproces.

Tabel 1. Acculturatiestrategieën volgens Berry

		Goede relaties met meerderheid gewenst?	
		Ja	Nee
Goede relaties met oorspronkelijke cultuur gewenst?	Ja	Integratie	Separatie/segregatie
	Nee	Assimilatie	Marginalisatie

Thema's in acculturatie

Acculturatie is populair in de cross-culturele psychologie (Berry & Sam, 1997; Phalet & Verkuyten, 2001). Ik zal dan ook geen poging doen om de vele honderden onderzoeken van de laatste jaren samen te vatten. Mijn doel is bescheidener. In het nu volgende deel geef ik een overzicht van onderzoek naar acculturatie in Nederland, met name zoals dat in onze eigen onderzoeksgroep plaatsgevonden heeft.

Hoe valt acculturatie te begrijpen? In de zestiger jaren van de vorige eeuw waren unidimensionele modellen populair. Een bekend voorbeeld is Gordon (1964). Zijn model is geënt op de Amerikaanse situatie en gaat ervan uit dat acculturatie een overgang inhoudt van een minderheidscultuur naar een dominante cultuur. De grote culturele verscheidenheid van inkomende migranten verdwijnt na verloop van tijd; wat er ook aan culturele input in gaat, de uitkomst van het proces is altijd een lid van de dominante cultuur. Na verloop van tijd werd duidelijk dat acculturatie zich niet altijd laat beschrijven als een geleidelijke overgang naar de dominante cultuur. Ook segregatie komt voor. Hierbij blijven culturele groeperingen redelijk onafhankelijk van elkaar bestaan. Ik heb al het voorbeeld van China towns genoemd; een ander voorbeeld wordt gevormd door van inheemse groepen in gekolonialiseerde landen, zoals de Aborigines in Australië.

In latere jaren is er meer aandacht gekomen voor modellen waarin het afzweren van de oude cultuur niet meer als vanzelfsprekend gezien werd. Ik zal hier één model presenteren omdat het als leidraad dient in het acculturatie-onderzoek dat in onze onderzoeksgroep plaatsvindt. Het is afkomstig van John Berry (zie bijv. Berry & Sam, 1997; Berry et al., 1992). De migrant wordt verondersteld twee vragen te moeten oplossen in het acculturatieproces.

De eerste vraag is hoe hij of zij zich wil gaan verhouden tot de cultuur van het land van immigratie. Is het wenselijk om de taal te leren? Is het wenselijk relaties aan te knopen met mensen in deze cultuur? Dezelfde vraag dient zich ook aan ten opzichte van de eigen cultuur: is het wenselijk banden te onderhouden met de oorspronkelijke cultuur? Berry zegt dat er ideaaltypisch twee soorten antwoorden bestaan (zie tabel 1). De vragen in hoeverre relaties met de nieuwe cultuur aangeknoopt moeten worden en in hoeverre banden met de oude cultuur gehandhaafd moeten blijven, kunnen bevestigend of ontkennend beantwoord worden. Door de twee vragen te combineren ontstaan er vier mogelijkheden, die door Berry als acculturatiestrategieën aangeduid worden.

Op de eerste plaats is het mogelijk om beide vragen positief te beantwoorden. Dit wordt *integratie* genoemd. Migranten die goed geïntegreerd zijn hebben een dubbele culturele identiteit. Zij kunnen idealiter moeiteloos de overstap van de ene naar de andere cultuur maken. In de literatuur blijkt dat integratie een populaire strategie is bij veel migranten. In een groot internationaal project waarin acculturatie van adolescenten in verscheidene landen vergeleken wordt (ICSEY, International Comparative Study of Ethnocultural Youth), blijkt integratie veruit de populairste strategie. Hoewel het project nog niet afgerond is, is nu al duidelijk dat allochtone adolescenten met een voorkeur voor integratie de minste psychische problemen en gedragsproblemen rapporteren, zoals spijbelen en winkeldiefstal.

In het openbare discours heeft de term "integratie" niet altijd de betekenis die wij er in de psychologie aan geven. En betekent nogal eens volledige aanpassing. Deze term verwijst meer naar wat Berry *assimilatie* noemt. De in politieke kringen populaire uitdrukking "integratie met behoud van identiteit" moet waarschijnlijk begrepen worden als "aanpassing met behoud van identiteit". En dat noemt Berry integratie. Het betekent dat de migrant volledig opgaat in de Nederlandse samenleving en daarbij zijn of haar oorspronkelijke taal en cultuur verliest. In vroegere migratiegolven is het bijna altijd het eindpunt van het acculturatieproces geweest. Vroegere migratiegolven zoals Portugese joden en Hugenoten in de zestiende en zeventiende eeuw en meer recent de eerste groepen Spaanse, Italiaanse en Griekse gastarbeiders hebben voor de meeste leden van deze groepen tot assimilatie geleid.

Separatie, in de sociologie ook wel *segregatie* genoemd, verwijst naar een handhaving van de oorspronkelijke cultuur zonder veel bemoeienis met de dominante cultuur. China towns in Amerikaanse steden en getto's zijn plaatsen waar veel separatie aangetroffen wordt. Vooral voor personen die geen plannen tot permanente vestiging hebben is separatie vaak een aantrekkelijke optie. Men leert dan net genoeg van de meerderheidstaal en -cultuur om zich in het dagelijks staande te kunnen houden.

Marginalisatie, tenslotte, houdt in dat men de oorspronkelijke cultuur verliest en zich ook niet de meerderheidscultuur eigen maakt. Meestal is marginalisatie niet het gevolg van vrije keuze; het vormt het eindpunt van een proces van al dan niet bewuste uitsluiting. Sommige tweede-generatie migranten in Nederland, met name zogenaamde randgroepjongeren, vertonen marginalisatie; zij voelen geen aansluiting met de cultuur van hun ouders en de Nederlandse cultuur biedt hen evenmin veel houvast of idealen. Van de vier acculturatiestrategieën is deze veruit het minst verkozen en te verkiezen. Gemarginaliseerde mensen rapporteren vaak hoge stress, problemen met lichamelijke en geestelijke gezondheid en ze vertonen ook relatief vaak antisociaal gedrag. De effecten van marginalisatie blijken uit onderzoek door Van Haaften en collega's bij groepen in de Sahel (Van Haaften, Van de Vijver, Leenaars, & Driessen, 1998). Hier is marginalisatie niet zozeer een gevolg van migratie maar van snelle veranderingen in de omgeving. Deze omgeving staat onder grote ecologische druk vanwege de oprukkende zuidgrens van de Sahara; als gevolg hiervan komt de broodwinning van de bewoners, landbouw en veeteelt, in gevaar. Noch de traditionele noch de westerse cultuur bieden enige uitkomst. Op drie plaatsen met een nogal verschillende erosie is onderzoek gedaan bij in totaal 844 Fulani, nomadische veehouders. Door de bodemwetenschappers in het team werd de erosie van de omgeving in kaart gebracht middels indicatoren zoals verlies van vegetatie en de toplaag van de grond, terwijl de psychologen stress en marginalisatie bij de bewoners nagingen. Erosie en psychologische indicatoren hingen sterk samen. Fulani, die in gebieden woonden met meer en sterkere erosie rapporteerden meer stress en marginalisatie.

Ook in Nederland is onderzoek gedaan naar Berry's acculturatiestrategieën. Ik begin met onderzoek dat in onze groep uitgevoerd is.

Tabel 2. Schematisch Overzicht van Drie Methoden om Acculturatiestrategieën Vast te Stellen

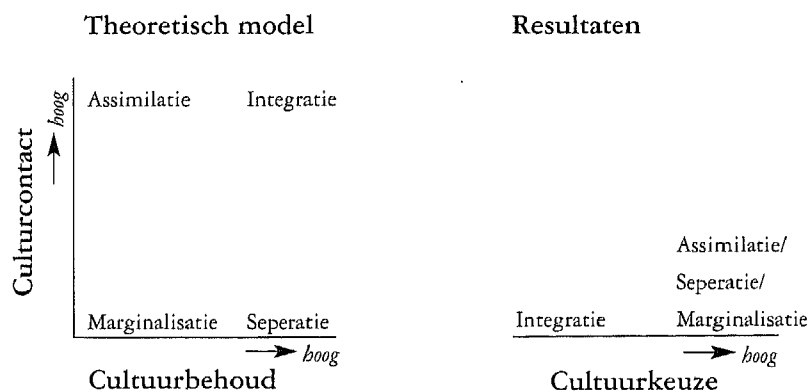
(a) "Eén stelling"					
Ik vind het belangrijk om (1) alleen Antilliaanse vrienden te hebben.					
(2) meer Antilliaanse dan Nederlandse vrienden te hebben.					
(3) evenveel Antilliaanse als Nederlandse vrienden te hebben.					
(4) meer Nederlandse dan Antilliaanse vrienden te hebben.					
(5) alleen Nederlandse vrienden te hebben.					
(6) geen Antilliaanse en geen Nederlandse vrienden te hebben.					
(b) "Twee stellingen"					
Ik vind het belangrijk om Antilliaanse vrienden te hebben.	1	2	3	4	5
Ik vind het belangrijk om Nederlandse vrienden te hebben.	1	2	3	4	5
(c) "Vier stellingen"					
Ik vind het niet belangrijk om Antilliaanse vrienden te hebben en ik vind het ook niet belangrijk om Nederlandse vrienden te hebben.	1	2	3	4	5
Ik vind het belangrijk om Antilliaanse vrienden te hebben en ik vind het ook belangrijk om Nederlandse vrienden te hebben.	1	2	3	4	5
Ik vind het belangrijk om Antilliaanse vrienden te hebben, maar ik vind het niet belangrijk om Nederlandse vrienden te hebben.	1	2	3	4	5
Ik vind het belangrijk om Nederlandse vrienden te hebben, maar ik vind het niet belangrijk om Antilliaanse vrienden te hebben.	1	2	3	4	5

Noot. Cijfers 1 tot en met 5 verwijzen naar antwoordmogelijkheden, variërend van helemaal mee oneens tot helemaal mee eens.

De vragenlijsten zijn meestal volgens een vast patroon opgebouwd. De verschillende strategieën van Berry werden in een aantal attitude- en gedragsdomeinen onderzocht. In verschillende onderzoeken zijn uiteenlopende vraagvormen gebruikt. We werken met één, twee of vier stellingen. Laten we het domein "contacten met vrienden" als voorbeeld nemen.

Een voorbeeld van een vraag waarin de strategie met een enkele stelling gemeten wordt is te vinden in Tabel 2a. Alle acculturatiestrategieën zijn dan te bevragen met één enkele vraag. Het is ook mogelijk om met twee stellingen te werken, zoals te zien is in Tabel 2b. Tenslotte kunnen de vier strategieën apart bevraagd worden, zoals te zien is in Tabel 2c. In vergelijking met de eerste twee methoden staat het werken met vier stellingen toe dat elke strategie afzonderlijk vastgesteld wordt. Alleen met deze methode is het mogelijk om scores op onafhankelijke wijze te verkrijgen voor elke strategie. Een nadeel van de methode is de complexiteit van de vragen, vooral voor migranten met een onvolledige beheersing van het Nederlands. De vragen lijken verder sterk op elkaar waardoor respondenten nog wel eens de indruk hebben een vraag al eerder beantwoord te hebben.

In een onderzoek onder kinderen is gebruik gemaakt van de vier stellingen (Van de Vijver, Helms-Lorenz, & Feltzer, 1999). Aan 118 eerste- en tweede-generatie leerlingen van 7-12 jaar zijn 40 vragen voorgelegd, die de vier strategieën in kaart moesten brengen voor tien domeinen, zoals het lezen van boeken, nationaliteit van vrienden, affiniteit met het Nederlands en de taal van de eigen groep. Kinderen gaven met opmerkelijke consistentie aan integratie te verkiezen in alle domeinen, op zeer ruime afstand gevolgd door de andere strategieën. Kinderen met een hogere score op integratie bleken verder ook hogere schoolprestaties en een hoger IQ te hebben.

Figuur 1. Acculturatiestrategieën bij allochtone kinderen van het basisonderwijs (naar Van de Vijver, Helms-Lorenz, & Feltzer, 1999)

Tabel 3. Gemiddelde Proportie van Keuzes voor Acculturatiestrategieën van Allochtone Kinderen per Levensdomein

Domein	Acculturatiestrategie				Gemiddelde
	Assimilatie	Integratie	Marginalisatie	Separatie	
Boeken	.20	.88	.10	.08	.32
Cultuur vrienden	.04	.78	.04	.33	.30
Eten	.07	.89	.05	.12	.28
Spelletjes	.17	.86	.04	.10	.29
Taalkennis	.14	.84	.08	.12	.30
Affiniteit met de taal	.13	.86	.04	.08	.28
Leren	.22	.79	.03	.11	.29
Waar wonen	.16	.92	.08	.12	.32
Cultuur docent	.36	.73	.05	.16	.33
Werk	.22	.79	.06	.15	.31
Gemiddelde	.17	.83	.06	.14	.30

Bron: Van de Vijver, Helms-Lorenz en Feltzer (1999)

Volgens Berry's model achter de vragenlijst moet een migrant twee vragen oplossen: hoe om te gaan met cultuurbehoud en hoe met cultuurcontact? In een factoranalyse is nagegaan of dit schema ook op deze kinderen van toepassing was. De twee aspecten bleken samen te smelten tot één dimensie, waarin integratie tegenover de andere strategieën komt te staan (zie figuur 1). De dimensie krijgt daardoor een wat andere betekenis. Integratie is de enige strategie die geen keuze tegen een bepaalde cultuur inhoudt. Daarom geeft de horizontale dimensie aan in hoeverre kinderen een keuze tegen een cultuur maken. Verder werd gevonden dat integratie veel populairder is dan enig andere strategie (zie Tabel 3). Gegeven de grote populariteit van integratie kan gesteld worden dat de onderzochte kinderen geen (of nog geen) keuze tussen de culturen maken.

Een ander recent Nederlands voorbeeld is het eerder genoemde onderzoek van Phalet en collega's (2000). De onderzoekers maakten een onderscheid in privé-sfeer en publieke sfeer. Een voorbeeld van een vraag over de privé-sfeer was: "Vindt u dat Marokkanen/Turken thuis in het gezin de Marokkaanse/Turkse cultuur moeten behouden of niet?" Over de publieke sfeer werd dan gevraagd: "Vindt u dat Marokkaanse/Turkse jongeren op school de Marokkaanse/Turkse cultuur moeten behouden of niet?" Ongeveer 60% van Turken en Marokkanen geeft de voorkeur aan separatie in de privé-sfeer, terwijl 30% voor integratie kiest. In de publieke sfeer ligt het plaatje anders. Daar kiest 60% van beide groepen voor integratie en ongeveer 20% voor separatie. Er doet zich met andere woorden een sterke vorm van domeinspecificiteit voor. Migranten gebruiken niet in alle situaties dezelfde acculturatiestrategie maar zijn meer lid van hun oorspronkelijke cultuur achter de voordeur en meer lid van een multiculturele samenleving buitenshuis.

Onze eigen resultaten wijken enigszins af van die van Phalet en collega's. In ons onderzoek onder kinderen vonden we geen domeinspecificiteit, hoewel de gebruikte domeinen dat wel toe zouden laten. Er lijken twee verklaringen voor de verschillen in bevindingen. Op de eerste plaats zou het aan de leeftijd van de proefgroep kunnen liggen. Kinderen geven de voorkeur aan hetzelfde gedrag in alle situaties terwijl oudere migranten zich dan beter aan de eisen van hun omgeving hebben leren aanpassen. Een tweede mogelijkheid is het verschil in meetmethode. Phalet en collega's gebruikten per onderwerp

(bijvoorbeeld cultuurbehoud in de privé-sfeer) slechts één vraag en de antwoordmogelijkheden varieerden van “helemaal behouden” tot “helemaal niet behouden”. In ons onderzoek gebruikten we echter per onderwerp vier stellingen waarop gereageerd moest worden.

Van den Reek (1998) heeft de methode met de vier stellingen bij 179 Turkse volwassenen gebruikt. De bevindingen uit ons onderzoek onder kinderen werden bevestigd. Net als kinderen vertonen ook volwassenen geen domeinspecificiteit als hen per acculturatiestrategie een aparte stelling voorgelegd wordt. In dit onderzoek werden niet alleen voorkeuren onderzocht. Ook zelf gerapporteerd gedrag is bestudeerd. Er is met andere woorden niet alleen gevraagd in hoeverre men het belangrijk vindt om Nederlandse vrienden te hebben maar er is ook gevraagd of men Nederlandse vrienden heeft. Er is niet alleen gevraagd of men het belangrijk vindt om op de hoogte te blijven van het Nederlands nieuws, maar er is ook gevraagd welke kranten men leest. Opvallend in de resultaten ten aanzien van daadwerkelijk gedrag is dat van de simpele tweedeling tussen integratie en de andere strategieën weinig overbleef. Van de nette eendimensionale structuur die we bij attituden vonden, bleef weinig over. Evenmin vonden we de publieke domeinen en privé-domeinen duidelijk terug. Het gedrag wordt kennelijk bepaald door allerlei situationele omstandigheden die van persoon tot persoon verschillen. Het beeld dat uit het onderzoek naar voren komt is er een van simpel te modelleren attituden en moeilijk te modelleren gedrag.

Aanvullend bewijs voor de belangrijke rol van de meetmethode werd gevonden in een onderzoek onder 185 Turkse volwassenen waarin enkel met twee stellingen gewerkt is (Arends-Tóth & Van de Vijver, 2001). Het resultaat van Phalet en collega's werd gerepliceerd: Turken gaven de voorkeur aan integratie in het publieke leven en aan separatie in het privé-domein.

Wat hebben nu geleerd van onze ervaringen over de bruikbaarheid van Berry's model? Om te beginnen vinden wij, net als heel veel collega's die in andere landen met andere groepen migranten werken, dat integratie een populaire strategie is.

Maar er zijn ook enkele problemen met het model naar voren gekomen. Om te beginnen wordt van acculturatie een expliciet en bewust verlopend keuzeproces gemaakt. Het is tekenend voor de literatuur dat het woord “strate-

gie" steeds gebruikt wordt. Een strategie verwijst vaak naar een vooropgezet plan dat voor een langere termijn geldt. Het is zeer de vraag of migranten zo'n vooropgezet plan hebben om met beide culturen om te gaan. Met name marginalisatie is veelal een gevolg van externe omstandigheden, die maar voor een klein deel bewust gekozen zijn. Dat een jongere zich afwendt van de cultuur van zijn of haar ouders, kan een bewuste keuze zijn. Dat deze jongere geen aansluiting vindt bij de dominante cultuur is vermoedelijk een gevolg van hoe de andere cultuur met de migrant omgaat, met name in een gesegregerde samenleving.

Een tweede probleem verwijst naar domeinspecificiteit. Berry maakt van acculturatiestrategieën brede trekken, die zich over situaties en tijdstippen op min of meer identieke wijze manifesteren. Hierbij lijkt hij voorbij te gaan aan domeinspecificiteit van deze strategieën. Sommige domeinen zijn meer resistent tegen verandering dan andere. Zo mag je aannemen dat veranderingen het traagst zullen plaatsvinden in domeinen waar de cross-culturele verschillen als het grootst ervaren worden. Coppens (2001) heeft recentelijk in een afstudeerwerkstuk aan Turkse migranten gevraagd binnen welke domeinen zij de grootste verschillen ervaarden tussen de Turkse en Nederlandse cultuur. Godsdienst werd het meest genoemd. Hiermee werd zowel naar het verschil tussen Islam en Christendom verwezen als naar de verschillen in actieve betrokkenheid bij de godsdienst in beide culturen. Of zoals een oudere participant het stelde: "Wij bouwen moskeeën en zij breken hun kerken af." Andere domeinen van grote verschillen waren de grotere eerbied voor anderen in de Turkse cultuur, de vrijere manier van opvoeden van autochtone Nederlanders en de hechter banden met familie, vrienden en kennissen bij de Turken. Al deze verschillen hebben betrekking op privé-domeinen.

Een vierde probleem betreft het onderscheid tussen attitude en gedrag. Berry's model kan beter overweg met attitudes dan met gedrag. Zoals vermeld, vonden we de verschillende strategieën nauwelijks terug in het gedrag. Een laatste probleem betreft het gebrek aan theorie. Berry geeft een nuttige classificatie, maar belangrijke theoretische vragen worden in het model niet aangeroerd: waarom is integratie te verkiezen? Welke personen zullen voor welke strategieën kiezen? Hoe zijn deze strategieën te beïnvloe-

den? Het gewenste onderzoeksprogramma voor dit veld laat zich kort samenvatten als: van strategie naar theorie.

Onlangs betoogde Rudmin (2001) op basis van een historische analyse dat Berry's model helemaal niet zo nieuw is als wel gedacht zou kunnen worden. In 1947 heeft Campisi al dezelfde twee dimensies van aanpassing en cultuurbehoud genoemd. Rudmin's boodschap is duidelijk: in acculturatieonderzoek wordt steeds weer het wiel opnieuw uitgevonden. Het komt mij echter voor dat Rudmin zijn pijlen op het verkeerde doel richt. Descartes zei al dat niets, hoe dwaas ook, al niet door deze of gene filosoof beweed is. In acculturatieonderzoek is het wellicht niet veel anders. Campisi was mogelijk zijn tijd ver vooruit. Het verschil tussen hem en Berry is echter de invloed die ze gehad hebben op onderzoek en theorievorming op het vakgebied. Deze is groot bij Berry en was afwezig bij Campisi. Het is in feite door het werk van Berry dat we de tekortkomingen in het model van Campisi hebben leren zien.

Een steeds belangrijker thema in acculturatieonderzoek wordt gevormd door de maatschappelijke context (Phalet & Verkuyten, 2001). Deze context bestaat uit een veelheid aan factoren, gerelateerd aan politiek, economie en taal. In de laatste jaren is er ook meer onderzoek gedaan naar de vraag hoe autochtonen tegen acculturatie aankijken. Welke strategieën zouden volgens autochtonen door allochtonen gehanteerd moeten worden? Het achterliggende idee is dat een door allochtonen en autochtonen gedeelde visie op acculturatie een belangrijke stimulans kan zijn in het proces, terwijl een niet-gedeelde visie een belangrijke rem kan zijn. Vooral als een meerderheid volledige aanpassing wenselijk vindt terwijl de migranten primair op de eigen groep gericht blijven, kan dit een bron van maatschappelijk conflict zijn (Bourhis et al., 1997). In een tweetal onderzoeken zijn we de houdingen van autochtonen op voor Turken gewenste acculturatiestrategieën nagegaan. In het eerste onderzoek is door Seger Breugelmans in opdracht van het COS West-Midden Brabant en in samenwerking met de Wetenschapswinkel de attitude van 325 bewoners van een drietal wijken in Tilburg ten opzichte van multiculturalisme nagegaan. Met multiculturalisme wordt hier verwezen naar de opvatting over Nederland als een samenleving waaraan verscheidene culturele groepen deelnemen. Er werd gevraagd in hoeverre men het eens

was met stellingen als “Allochtonen moeten vloeiend Nederlands leren spreken” en “Nederlanders weten te weinig van de cultuur en gewoonten van allochtonen”. De drie wijken waren gekozen vanwege hun onderlinge verschillen in socio-economische status en aantal allochtone bewoners. De meest opvallende bevinding was dat de gemiddelde score op de multiculturalismeschaal dicht bij het midden van de schaal uitkwam. Dit lijkt erop te wijzen dat autochtone Nederlanders gemiddeld neutraal staan tegenover de multiculturele samenleving. Verder was opvallend dat de verschillen in scores tussen de wijken, hoewel significant, redelijk klein waren. In lijn met de verwachting had de wijk met de bewoners met de gemiddeld laagste opleiding en meeste allochtonen de laagste score op multiculturalisme, maar deze score was niet veel lager dan de wijk met hoogste score (ongeveer een halve standaarddeviatie). Verder bleek dat multiculturalisme een attitude is in die zin dat metingen van affectieve evaluatie en gedrags- en kenniscomponenten positief samenhangen. Personen die een positieve houding hebben ten opzichte van multiculturalisme weten ook het meeste van andere culturen af en gaan het meest met allochtonen om. Wat verder opvalt in de resultaten is de belangrijke rol van de waargenomen norm. Er bestaat een belangrijke overeenkomst tussen de attitude ten opzichte van multiculturalisme en de heersende norm in de omgeving. Zowel positieve normen (bijvoorbeeld “Het is goed voor Nederland dat hier verschillende groepen wonen met een eigen culturele achtergrond”) als negatieve normen (“Het is het beste voor Nederland dat allochtonen hun eigen cultuur snel vergeten”) spelen een rol. Een laatste meting betrof sociale wenselijkheid (de Marlow-Crowne schaal). Hoewel het maatschappelijk taboekarakter van multiculturalisme duidelijk is, vonden we een zwak, maar significant negatief verband tussen sociale wenselijkheid en multiculturalisme: respondenten die meer sociale wenselijkheid vertoonden hadden gemiddeld iets minder op met Nederland als multiculturele samenleving. Een tweede onderzoek, uitgevoerd door Arends-Tóth, is groter van opzet en maakt gebruik van een steekproef van 1565 Nederlanders die onderdeel uitmaken van het CentERdata panel. Deze groep wordt redelijk representatief geacht voor de Nederlandse populatie. Er zijn vragen voorgelegd over multiculturalisme en acculturatiestrategieën die wenselijk geacht worden bij Turken.

Tabel 4. Scores van Autochtonen en Turkse Nederlanders op Multiculturalisme

Vragen	Autoch- tonen	Turkse Nederlanders	Effect- grootte ^a
<i>Autochtonen hogere scores</i>			
Als allochtonen hun eigen cultuur willen behouden, moeten ze dat in eigen kring doen.	4.79	2.90	1.10
Het is het beste voor Nederland als allochtonen hun culturele achtergrond zo snel mogelijk vergeren.	3.34	1.94	0.87
De eenheid van dit land wordt verzwakt door allochtonen die aan hun oude manier van leven vasthouden.	4.45	2.63	1.07
<i>Allochtonen hogere scores</i>			
Een maatschappij met verschillende culturele groepen is beter in staat om nieuwe problemen aan te pakken.	3.86	4.96	-0.71
Een belangrijk kenmerk van de Nederlandse maatschappij is dat ze is samengesteld uit groepen met een verschillende culturele achtergrond.	5.49	5.83	-0.21
Allochtonen moeten gesteund worden om hun eigen culturele erfgoed in Nederland te kunnen behouden.	4.15	5.80	-1.02
Nederlanders moeten meer moeite doen om de gewoonten van allochtonen te leren kennen.	4.07	5.08	-0.59
Allochtone ouders moeten hun kinderen aanmoedigen de cultuur en tradities van hun vaderland in ere te houden.	3.81	5.57	-1.16

^aeffectgrootte is het verschil van de gemiddelden van autochtonen en allochtonen, gedeeld door hun gepoolde standaarddeviatie

Noot. Minimumscore = 1; maximumscore = 7. Alle cross-culturele verschillen zijn significant ($p < .001$)

Het eerder gevonden resultaat dat autochtone Nederlanders gemiddeld neutraal staan tegenover de multiculturele samenleving werd hier met andere vragen in een andere steekproef bevestigd. Het gemiddelde was 4.10, dicht in de buurt van vier, het schaal midden. Kort samengevat: de gemiddelde attitude van autochtone Nederlanders ten opzichte van de multiculturele samenleving komt dicht bij gedogen dan bij steunen of verwerpen.

Dezelfde vragen zijn ook voorgelegd aan 185 Turkse Nederlanders. De verschillen in antwoorden zijn voor de meeste items groot, vaak meer dan een standaarddeviatie. Verder valt op dat op ongeveer de helft van de vragen de autochtonen een lagere score hebben en op de andere een hogere. De vragen waar de autochtonen lager op scoren hebben betrekking op cultuurbehoud van de allochtonen, zoals de vraag of minderheden geholpen moeten worden om hun cultuur te handhaven. De vragen waar autochtonen een hogere score op hebben, gaan voor het grootste deel over cultuurverlies, het omgekeerde van cultuurbehoud. Het is duidelijk dat autochtonen en allochtonen heel anders denken over cultuurbehoud bij allochtonen. Om begrijpelijke redenen zijn allochtonen meer voor cultuurbehoud en minder voor cultuurverlies dan autochtonen.

In de vragen over acculturatie bleek nog een ander interessant verschil tussen beide groepen. De vragenlijst maakte gebruik van de methode van twee stellingen. Er waren vragen over zowel publieke domeinen als privé-domeinen. In een factoranalyse bleken de attitudes van de autochtone Nederlanders goed in één factor weer te geven. Autochtonen verschillen van mening over de vraag in hoeverre allochtonen hun cultuur mogen behouden dan wel zich moeten aanpassen. Hierbij wordt echter geen verschil gemaakt tussen domeinen. Als Nederlanders vinden dat allochtonen zich moeten aanpassen, vinden ze dat meestal voor alle domeinen. Voor allochtonen ligt dit anders. In lijn met eerder besproken onderzoek werd een onderscheid voor publieke domeinen en private domeinen gevonden. In de publieke domeinen vinden allochtonen aanpassing belangrijker en in private domeinen wordt meer de voorkeur gegeven aan cultuurbehoud.

Deze beide onderzoeken naar multiculturalisme kunnen wellicht een nieuw licht werpen op de populariteit van integratie bij allochtonen. Onze resultaten geven aan dat er kennelijk vanuit de meerderheid druk wordt uit-

geoeffend op de minderheid om zich althans in het openbaar leven aan te passen aan de Nederlandse normen. Men mag er redelijkerwijs vanuit gaan dat een zelfde druk binnen de eigen culturele groep geldt. Er is al vaak gedocumenteerd dat nogal wat allochtonen in hechte netwerken opgenomen zijn. Leden van deze groepen zien zich dus geconfronteerd met twee tegenstrijdige eisen: aanpassing en cultuurbehoud. Het onderscheid tussen private en publieke domeinen dringt zich dan al snel op als uitweg om de druk van beide kanten te combineren. Eens te meer kunnen we vraagtekens zetten bij de vraag in hoeverre acculturatie berust op bewuste keuzen.

Beide onderzoeken zijn nog vanuit een heel ander perspectief interessant, omdat beide erop wijzen dat er in Nederland weinig steun is voor een positief discriminatiebeleid. Of het nu om achterstelling op basis van sekse of cultuur gaat, autochtone Nederlanders lijken weinig op te hebben met generieke maatregelen waarbij sommige groepen bevoordeeld worden ten opzichte van andere. Een succesvolle implementatie van een positief discriminatiebeleid veronderstelt een ondersteuning van dit beleid door de burger. Zo'n steun ontbreekt in Nederland grotendeels. De Nederlandse wetgever heeft middels de Wet BEAA en meer recentelijk de Wet SAMEN gepoogd het positieve discriminatiebeleid vorm te geven (cf. Van der Flier & Drenth, 2001; Possel, 2001). Het gebrek aan succes van dit beleid zou met deze houding van "gedogen maar niet steunen of verwerpen" in de samenleving te maken kunnen hebben. Ook de wetgever kan niet om onze idolen heen.

Naar een psychologie voor de multiculturele samenleving

In mijn visie is er voor de psychologie zowel een theoretische als een praktische rol weggelegd in de multiculturele samenleving. Laat ons bij de praktijk beginnen. De psychologie zal haar diensten aan een multicultureel publiek moeten aanpassen. Er is in de afgelopen twintig jaar al flink wat werk verzet door psychologen in aanpassingen van hun methoden en werkwijzen aan de multiculturele samenleving. Een goed voorbeeld is het onderzoek naar de bruikbaarheid van psychologische tests. Ruim tien jaar geleden kwam op initiatief van het Landelijk Bureau Racismebestrijding een commissie bijeen onder leiding van Hofstee om na te gaan of veel gebruikte

psychologische tests geschikt zijn voor gebruik bij allochtonen. In Amerika zijn honderden onderzoeken verricht op dat terrein, maar in Nederland was nog nauwelijks wat gedaan. Op basis van een analyse van de inhoud van de tests concludeerde de commissie dat er geen evidentie was voor racisme in testinhoud, maar dat alle onderzochte tests beperkt bruikbaar waren vanwege de grote kennis van de Nederlandse taal en cultuur die vereist was.

In de afgelopen tien jaar is er behoorlijk wat onderzoek gedaan naar de partijdigheid van tests (Bleichrodt & Van de Vijver, 2001). Zowel de interne als externe partijdigheid zijn onderzocht. Met interne partijdigheid wordt bedoeld dat items niet hetzelfde meten bij allochtonen en autochtonen of dat autochtonen en allochtonen met hetzelfde IQ gemiddelde niet dezelfde scores op de afzonderlijke items behalen (Van de Vijver & Leung, 1997a, b). Met externe partijdigheid wordt bedoeld dat een autochtone en een allochtone kandidaat met dezelfde prestaties op de tests die bij de sollicitaties gebruikt worden niet dezelfde kwaliteit of hoeveelheid werk leveren in hun latere beroepsuitoefening. Bestaande en nieuwe tests zijn op hun bruikbaarheid onderzocht. Van den Berg (2001), Van Leest (1997) en Te Nijenhuis (1997) zijn aan de Vrije Universiteit gepromoveerd op grootschalige projecten waarin de bruikbaarheid van tests nagegaan is. Hier in Tilburg is onlangs Helms-Lorenz (2001) gepromoveerd op een soortgelijk project. De bevindingen in deze onderzoeken komen redelijk overeen met Amerikaanse resultaten. Dat is niet zo vanzelfsprekend als misschien op het eerste gezicht lijkt, omdat het in beide landen om nogal uiteenlopende groepen allochtonen gaat. Voor externe partijdigheid wordt meestal niet veel evidentie gevonden. Voor interne partijdigheid ligt het iets anders. De resultaten hangen hier wat meer af van de statistische techniek die gebruikt wordt en het type instrument dat onderzocht wordt. Een toepassing van factoranalyse laat meestal minder partijdige items zien dan een toepassing van variantieanalyse en item-responsetheorie. Het verwijderen van de partijdige items heeft overigens meestal nauwelijks invloed op de grootte van de gevonden cross-culturele verschillen. Verder vertonen persoonlijkheidsvragenlijsten vaak meer partijdigheid dan cognitieve tests.

Dat er in de afgelopen periode hard gewerkt is, wil nog niet zeggen dat er voldoende gedaan is. Van de veel gebruikte tests in Nederland is tot dusver

slechts een handvol onderzocht op partijdigheid. Nog veel meer tests zouden onderzocht moeten worden. Testhandleidingen zouden standaard melding moeten maken van bruikbaarheid bij allochtonen. Als deze informatie niet in de handleiding staat, is in de regel de conclusie gerechtvaardigd dat er niets over bekend is. In het psychodiagnostiekonderwijs zal meer aandacht geschonken moeten worden aan de vraag hoe praktisch om te gaan met cliënten die niet goed testbaar zijn. Helaas worden voorzichtigheid in interpretatie van testcores en melding van beperkte bruikbaarheid niet door iedereen als een teken van verantwoord testgebruik gezien.

Psychologie in de multiculturele samenleving is meer dan het testen van allochtonen. Cross-culturele psychologie kan en moet een bijdrage leveren aan onderzoek en training op het gebied van interculturele communicatie, multiculturele werkteams, acculturatieprocessen, enzovoorts. Het bewust maken van onze idolen in het omgaan met andere culturen zal bij veel van deze activiteiten een prominente rol spelen.

Naast deze meer op de praktijk gerichte taken biedt een multiculturele samenleving ook, zoals dat tegenwoordig heet, een "opportunity". De studie van acculturatie in Nederland heeft tot nu toe vooral plaatsgevonden vanuit sociaal-psychologisch perspectief. Deze rede volgt daarbij de literatuur. Attitudes vormen een veel bestudeerd onderwerp in de literatuur over acculturatie. Maar er is meer. De psychologie van de multiculturele samenleving gaat ook over het psychologisch testen van leerlingen, het samenstellen van een therapieprogramma dat rekening houdt met cultuurverschillen, loopbaanbegeleiding die rekening houdt met de culturele achtergrond van de werknemer en het trainen van mensen aan loketten met cliënten die allerlei culturen hebben en talen spreken.

Acculturatie wordt nog steeds te weinig gezien als een mogelijkheid om de invloed van cultuur op gedrag na te gaan. Mensen die van een cultuur naar een andere verhuizen bieden een unieke gelegenheid om na te gaan hoe cultuur verworven wordt, hoe de relatie tussen cultuur en taal is, welke aspecten aan cultuur snel verworven worden en welke elementen van de oude cultuur lang blijven bestaan. Acculturatie is te beschouwen als een natuurlijk experiment. Migratieprocessen duren lang en zijn derhalve niet onderzoekbaar in een experimentele setting. Verder is het vanuit ethische overwegin-

gen ontoelaatbaar mensen naar andere landen te laten verhuizen om na te gaan wat voor effect dit zal hebben op hun psychologisch functioneren. Kortom, onderzoek onder migranten kan ons veel leren over processen die nauwelijks op enig andere wijze te bestuderen zijn.

Wil het psychologisch acculturatieonderzoek op langere termijn overleven, dan zal een bijstelling van de onderzochte thema's nodig zijn. Veel onderzoek brengt twee dimensies, te weten cultuurbehoud en aanpassing, en de implicaties voor allerlei psychologische variabelen, zoals welbevinden en geestelijke gezondheid in kaart. Dit onderzoek is gericht op het verkrijgen van inzicht in de psychische gesteldheid van allochtonen en het leveren van een bijdrage aan de oplossing van allerlei problemen, zoals het aanpassen van tests en het verhogen van de kwaliteit van dienstverlening aan migranten. Het is inmiddels wel duidelijk dat het in kaart brengen van acculturatiestrategieën en de geestelijke gesteldheid van migranten een te smalle basis vormt voor het onderzoek op langere termijn. We moeten af van de modellen waarin we beschrijven wat er allemaal is gebeurd en we moeten naar modellen toe die voorspellen wat er gaat gebeuren. We moeten van descriptieve modellen naar prescriptieve theorieën. We moeten gaan voorspellen welke migranten in welke culturen in welke domeinen welke acculturatiestrategieën zullen gebruiken.

In een volgende generatie van onderzoek naar acculturatie, dat we geheel in stijl "tweede-generatie onderzoek" kunnen noemen, zijn verscheidene thema's van belang. Ik noem er een viertal. Om te beginnen moet het onderzoek uitgebreid worden naar domeinen buiten de sociale psychologie. Onlangs hebben Helms-Lorenz, Feltzer en ik een onderzoek gepubliceerd naar de relatie tussen acculturatiestrategieën en scores op cognitieve tests en schoolprestaties bij allochtone leerlingen van het basisonderwijs (Van de Vijver et al., 1999). Oudere kinderen en kinderen met een hogere score op integratie deden het beter op de tests en op school. De literatuurlijst aan het eind van het artikel vertoont opvallend weinig referenties van vergelijkbaar onderzoek ondanks onze pogingen om dergelijk onderzoek te vinden. Acculturatie omvat meer dan attitudes. Het wordt tijd om deze eenzijdigheid in de literatuur recht te zetten.

Het tweede thema heeft hier mee te maken. In het verleden is in het onder-

zoek vrijwel uitsluitend gebruik gemaakt van zelfgerapporteerde attitudes. We zullen in de toekomst andere bronnen van dataverzameling moeten gaan aanboren. In de Verenigde Staten wordt onderzoek uitgevoerd naar migranten middels dagboeken, er wordt meer met video gewerkt en er worden palmtops gebruikt waarmee op gezette tijden de deelnemer gevraagd wordt enkele vragen te beantwoorden (zoals de vraag naar de etniciteit van de personen in de onmiddellijke nabijheid).

Een derde thema betreft het verder ontwikkelen van instrumentarium voor de multiculturele samenleving. Het onderzoek van de laatste tien jaar is nuttig geweest maar laat nog veel vragen onbeantwoord. Zo is nog onvoldoende aandacht besteed aan de vraag wat de implicaties zijn van acculturatie voor diagnostiek van allochtonen. Docenten willen graag weten wat de capaciteiten van recente migranten zijn. Therapeuten wil graag inzicht krijgen in de persoonlijkheidsstructuur van hun allochtone cliënten. In dergelijke gevallen zullen factoren als taalkennis, acculturatiestatus en verblijfsduur in ogenschouw genomen moeten worden. Er zijn daartoe allerlei mogelijkheden, zoals het ontwikkelen van eigen normen en het aangeven van de beperkte bruikbaarheid van tests aan de opdrachtgever. Meer dan in het verleden gebruikelijk was, zullen psychologen in hun instrumentarium rekening moeten houden met de "allochtone factor".

Het laatste thema voor vernieuwing betreft de monodisciplinaire basis van acculturatieonderzoek. In een recent artikel van Bourhis en collega's (1997) wordt betoogd dat psychologische aspecten van acculturatie slechts te begrijpen zijn in hun context. Volgens deze auteurs wordt de uitkomst van het acculturatieproces voor een belangrijk deel bepaald door de zogenaamde vitaliteit van een etnische groep. Deze heeft betrekking op de omvang van de groep, de aanwezigheid van belangrijke voorzieningen voor de eigen groep zoals gebouwen voor de beleving van de eigen godsdienst, onderwijsvoorzieningen in de eigen taal, juridische aspecten van acculturatie, enzovoorts. Het idee erachter is dat integratie pas mogelijk is als er voldoende instituties zijn waarin de oorspronkelijke cultuur een volwaardige plaats inneemt. In feite plaatsen Bourhis en collega's de studie van acculturatie in een multidisciplinair perspectief. Toegepast op deze universiteit, betekent dit dat binnen alle faculteiten acculturatie, of breder de multiculturele

samenleving, van belang is. De tijd lijkt rijp voor meer onderlinge afstemming van de activiteiten. Er zijn talloze voorbeelden van wetenschappelijke paradigma's die na een succesvolle beginperiode verstarren en uiteindelijk bij gebrek aan belangstelling uitsterven. Het zou jammer zijn als acculturatieonderzoek een dergelijke toekomst tegemoet zou gaan. Bij een ongewijzigde koers zou dit echter wel eens ons voorland kunnen zijn. Indien we er echter in slagen om het onderzoek opnieuw op de rails te zetten, dan kan acculturatie zowel een belangrijk veld van toepassingen van multidisciplinair onderzoek zijn als een belangrijke bron van theoretische inspiratie.

Dankwoord

Aan het eind van deze oratie gekomen sluit ik mij graag aan bij de traditie om een dankwoord uit te spreken.

Stichtingsbestuur en College van Bestuur

Om te beginnen dank ik het Stichtingsbestuur en het College van Bestuur van deze universiteit voor het in mij gestelde vertrouwen. Internationaal is Nederland een land in de cross-culturele psychologie dat qua belang vele malen groter is dan het oppervlak doet vermoeden. In 1993 en 2000 werden in het *Journal of Cross-Cultural Psychology* manuscripten uit meer dan 50 landen gepubliceerd (Smith, Harb, Lonner, & Van de Vijver, 2001). In een rangorde naar frequentie van herkomstland van de auteurs neemt Nederland de achtste plaats in; op de zevende plaats staat Duitsland en op de negende plaats Groot-Brittannië. Ik dank het Stichtingsbestuur en het College van Bestuur voor de gelegenheid bij te mogen dragen aan de lange historie van cross-culturele psychologie in Tilburg.

Bestuur en leden van de Faculteit

Verder wil ik graag het bestuur van de Faculteit der Sociale Wetenschappen bedanken voor de benoeming en het in mij gestelde vertrouwen. De faculteit heeft een roerige periode achter de rug. Bij mijn benoeming zijn drie decanen van de faculteit betrokken geweest. Ik hoop maar dat er geen causale relatie tussen bestaat tussen dit aantal en mijn benoeming. Het aantal is echter wel tekenend voor het wilde water waarin de faculteit zich bestuurlijk bevonden heeft. In het laatste jaar is de faculteit in bestuurlijk rustiger vaarwater terechtgekomen. Er is veel in positieve zin veranderd na de “doorstart”, maar er moet ook nog veel gebeuren. Ik hoop in de toekomst een bijdrage te kunnen leveren aan de verdere uitbouw van FSW in zowel nationaal als internationaal opzicht.

Ype Poortinga

Als het om het danken van personen gaat wil ik op de eerste plaats Ype Poortinga noemen. Het moet in februari 1978 geweest zijn dat er tijdens een

eerste college psychodiagnostiek door Joop Hettema gezegd werd dat het tiental studenten, dat zich verzameld had, de keuze had uit een meer praktisch georiënteerde cursus bij hem en een meer theoretisch georiënteerde cursus bij jou. Bij een dergelijk aantal studenten zou er anno 2001 over opheffing van de cursus gedacht gaan worden, maar reeksen bezuinigingen hadden zich toen nog niet over het wetenschappelijk onderwijs uitgestort. Ik heb met nog een andere student de cursus bij jou gevolgd en van het een is het ander gekomen. Het is het begin geworden van een lange, plezierige samenwerking. Je hebt me geïntroduceerd in het vak van de cross-culturele psychologie en daarna in de wereld van de cross-cultureel psychologen. Dat mijn entree in deze wereld zo gemakkelijk verliep is jouw verdienste. Door mijn toegang tot je uitgebreide kennissenkring in de cross-culturele psychologie te faciliteren heb je mijn eigen carrière enorm geholpen. De balans tussen steunen en vrijheid laten wist je altijd gemakkelijk te vinden. Daarnaast is onze samenwerking in allerlei opzicht zeer productief geweest. Reeds veel jaren hebben we minstens één gezamenlijke publicatie gehad. Geheel in stijl hebben we op dit moment enkele publicaties in druk en enkele zijn ter publicatie aangeboden. Ik hoef, denk ik, niet verder te illustreren hoeveel ik op allerlei terreinen aan contact met jou gehad heb. Het doet mij groot genoeg bijna op de dag af 3 jaar na jouw oratie de mijne uit te spreken. In het verlengde hiervan past ook een woord van dank aan Joop Hettema en Harry Peeters voor de grote ruimte die ze als vakgroepvoorzitters gelaten hebben om mijn eigen lijn te ontwikkelen. Beiden wisten een academisch stimulerend klimaat te creëren.

Dames en heren AIOs op het gebied van de Cultuurpsychologie

Mijn oratie handelde over een belangrijk onderwerp in de cross-culturele psychologie. Er is veel interessant onderzoek binnen onze onderzoeksgroep dat helaas onvermeld moest blijven. Geen meta-analyses, schuld en schaamte, intelligentie of cognitieve gevolgen van onderwijs dit keer. Ik vind contacten met de groep promovendi belangrijk en stimulerend. Het is een constante uitdaging om mee te praten over de inhoud van projecten en om mee vorm te geven aan een productief en kwalitatief hoogstaand onderzoeksklimaat.

Moeder

Vervolgens wil ik mijn moeder bedanken voor de onvoorwaardelijke steun en interesse door de jaren heen voor alles wat ik ondernomen heb. Het doet mij een groot genoegen dat je hier aanwezig bent.

Lona

Tenslotte wil ik Lona hier noemen. Over enige tijd kunnen wij zeggen 25 jaar lief en leed gedeeld te hebben. Het lief werd liever en het leed werd gemakkelijker te dragen door het met jou te delen. Je bent de liefste reisge-noot in mijn leven. Ik kijk uit naar de einders die ons nog wachten.

Ik dank u allen voor uw aandacht.

Ik heb gezegd.

Literatuur

Arends-Tóth, J. & Vijver, F. J. R. van de (2001). *Views on multiculturalism and acculturation: A survey of Dutch and Turkish-Dutch*. (ter beoordeling aangeboden)

Artiola i Fortuny, L., & Mullaney, H. (1997). Neuropsychology with Spanish-speakers: Language use and proficiency issues for test development. *Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology*, 19, 615-623.

Berg, R. H. van den (2001). *Psychologisch onderzoek in een multiculturele samenleving*. Proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam. Amsterdam: Vrije Universiteit.

Berry, J. W., Poortinga, Y. H., Segall, M. H., & Dasen, P. R., (1992). *Cross-cultural psychology. Research and applications*. Cambridge: Cambridge University Press.

Berry, J. W., & Sam, D. (1997). Acculturation and adaptation. In J. W. Berry, M. H. Segall, & C. Kagitcibasi (Red.), *Handbook of cross-cultural psychology* (2nd ed., vol. 3, pp. 291-326). Boston: Allyn & Bacon.

Bleichrodt, N., & Van de Vijver, F. J. R. (Red.) (2001). *Het gebruik van psychologische tests bij allochtonen*. Lisse: Swets & Zeitlinger.

Bourhis, R. Y., Moise, L. C., Perreault, S., & Senecal, S. (1997). Towards an interactive acculturation model: A social psychological approach. *International Journal of Psychology*, 32, 369-386.

Brewer, M., & Campbell, D. T. (1976). *Ethnocentrism and intergroup attitudes: East African evidence*. London: Sage.

Broeder, P., & Extra, G. (1998). *Language, ethnicity and education. Case studies on immigrant minority groups and immigrant minority languages*. Clevedon: Multilingual Matters.

Coppens, M. (2001). *Wonen in twee werelden: Een kwalitatief en exploratief onderzoek naar de acculturatie-ervaringen van Turken in Nederland*. Doctoraalscriptie. Katholieke Universiteit Brabant, Tilburg.

Flier, H. van der, & Drenth, P. J. D. (2001). Tests en discriminerend testgebruik; vóórkomen en tegengaan. In N. Bleichrodt & F. J. R. van de Vijver (Red.), *Het gebruik van psychologische tests bij allochtonen* (pp. 32-47). Lisse: Swets & Zeitlinger.

Gilbert, G. N., & Mulkay, M. (1984). *Opening Pandora's box: A sociological analysis of scientists' discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gordon, M. M. (1964). *Assimilation in American life*. New York: Oxford University Press.

Haafte, E. H. van, Vijver, F. J. R. van de, Leenaars, J., & Driessen, P. (1998). Human carrying capacity and physiological carrying capacity of land in a degrading environment: The case of the Fulani in the Sahel. *Land*, 2, 39-54.

Hallahan, M., Lee, F., & Herzog, Th. (1997). It's not just whether you win or lose, it's also where you play the game: A naturalistic, cross-cultural examination of the positivity bias. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28, 768-778.

Helms-Lorenz, M. (2001). *Assessing cultural influences on cognitive test performance: A study with migrant children in the Netherlands*. Academisch Proefschrift. Katholieke Universiteit Brabant, Tilburg.

Herrnstein, R. J., & Murray, C. (1994). The bell curve. *Intelligence and class structure in American life*. New York: Free Press.

Leest, P. F. van (1997). *Persoonlijkheidsmeting bij allochtonen. De gebruikswaarde van persoonlijkheidsvragenlijsten bij selectie van allochtonen*. Academisch proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam. Lisse: Swets & Zeitlinger.

Linschoten, J. (1964). *Idolen van de psycholoog* (2de druk). Utrecht: Erven J. Bijleveld.

Malpass, R. S. (1974). Racial bias in eyewitness identification. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 1, 42-44.

Morris, M. W., & Peng, K. (1994). Culture and cause: American and Chinese attributions for social and physical events. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 949-971.

Nijenhuis, J. te (1997). *Comparability of test scores for immigrants and majority group members in the Netherlands*. Academisch proefschrift. Vrije Universiteit, Amsterdam.

Norenzayan, A., Choi, I., & Nisbett, R. E. (1999). Eastern and Western perceptions of causality for social behavior: Lay theories about personalities and situations. In D. A. Prentice & D. T. Miller (Red.), *Cultural*

divides: Understanding and overcoming group conflict (pp. 239-272). New York: Russell Sage Foundation.

Phalet, K., Lotringen, C. van, & Entzinger, H. (2000). *Islam in de multiculturele samenleving*. Utrecht: Universiteit Utrecht, European Research Centre on Migration and Ethnic Relations.

Phalet, K., & Verkuyten, M. (2001). Acculturatiemetingen. In N. Bleichrodt & F. J. R. van de Vijver (Red.), *Het gebruik van psychologische tests bij allochtonen* (pp. 177-198). Lisse: Swets & Zeitlinger.

Poortinga, Y. H. (1998). *De relatie tussen cultuur en gedrag*. Oratie. Tilburg: Tilburg University Press

Poortinga, Y. H., & Vijver, F. J. R. van de (1987). Explaining cross-cultural differences: Bias analysis and beyond. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 18, 259-282.

Poortinga, Y. H., Vijver, F. J. R. van de, Joe, R. C., & Koppel, J. M. H. van de (1987). Peeling the onion called culture: A synopsis. In C. Kagitcibasi (Red.), *Growth and progress in cross-cultural psychology* (pp. 22-34). Lisse: Swets & Zeitlinger.

Possel, A. C. (2001). Juridisch kader. In N. Bleichrodt & F. J. R. van de Vijver (Red.), *Het gebruik van psychologische tests bij allochtonen* (pp. 203-211). Lisse: Swets & Zeitlinger.

Reek, van den, E. W. A. (1998). *Intergenerationeel onderzoek naar acculturatiestrategieën van Turken in Nederland*. Doctoraalscriptie. Katholieke Universiteit Brabant, Tilburg.

Ross, L. (1977). The intuitive psychologist and his shortcomings: Distortions in the attribution process. In L. Berkowitz (Red.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 10, pp. 173-220). New York: Academic Press.

Rudmin, F. (2001). *Discussion comment on neglect of the history of our field*. Bericht gepost op 3/3/2001 op de listserver van de International Association for Cross-Cultural Psychology.

Ruijter, A. de (2000). *De multiculturele arena*. Oratie. Tilburg: Katholieke Universiteit Brabant.

Segall, M. H., Campbell, D. T., & Herskovits, M. J. (1966). *The influence of culture on visual perception*. Indianapolis, IN: Bobs-Merrill.

Shadid, W. A. (1998). Grondslagen van interculturele communicatie. Studieveld en werkterrein. Houten/Diegem: Bohn, Stafleu Van Loghum.

Shih, M., Pittinsky, T. L., & Ambady, N. (1999). Stereotype susceptibility: Identity salience and shifts in quantitative performance. *Psychological Science*, 10, 80-83.

Shiraev, E., & Levy, D. (2001). *Introduction to cross-cultural psychology. Critical thinking and contemporary applications*. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.

Smith, P. B., Harb, C., Lonner, W. J., & Vijver, F. J. R. van de (2001). JCCP between 1993 and 2000: Looking back and looking ahead. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 9-17.

Vallen, T. (2000). *Babylon in de klas: De uitdaging van veeltaligheid*. Oratie. Tilburg: Katholieke Universiteit Brabant.

Vijver, F. J. R. van de, Helms-Lorenz, M., & Feltzer, M. F. (1999). Acculturation and cognitive performance of migrant children in the Netherlands. *International Journal of Psychology*, 34, 149-162.

Vijver, F. J. R. van de, & Leung, K. (1997a). Methods and data analysis of comparative research. In J. W. Berry, Y. H. Poortinga, & J. Pandey (Red.), *Handbook of cross-cultural psychology* (2nd ed., vol. 1, pp. 257-300). Boston: Allyn & Bacon.

Vijver, F. J. R. van de, & Leung, K. (1997b). *Methods and data analysis for cross-cultural research*. Newbury Park, CA: Sage.

Whittaker, J. O., & Whittaker, S. J. (1972). A cross-cultural study of geocentrism. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 3, 417-421.

Bibliotheek K. U. Brabant

17 000 01624945 1

Nederland is multicultureel geworden. Voor psychologen roept dit allerlei vragen op. Willen allochtonen zich aanpassen of hun cultuur behouden? En wat willen Nederlanders? Zijn tests bruikbaar voor allochtonen? Op deze vragen gaat deze oratie in.

Fons van de Vijver is hoogleraar cultuurpsychologie aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Katholieke Universiteit Brabant te Tilburg.

TILBURG UNIVERSITY

ISBN 90-75001-39-8